

Ett halvt sekel med belysning

LARS STARBY OCH BO ANNELL SER TILLBAKA

FAKTA LARS STARBY

1924–2010. Började som stamanställd arbeta med belysningsteknik vid Arméns Elektroingenjörskontor 1943, 1947–1949 i USA och sedan som belysningsexpert vid Siemens i Stockholm 1949–1959 och teknisk chef vid Philips Ljus 1959–1984. Lärare i belysningsteknik vid Stockholms Tekniska Institut, STI, från 1950-talet till 1970-talet. Publicerat bl a Utomhusbelysning (1989), Belysningshandboken (1983) och En bok om belysning (2003). Skribent under många år i Elinstallatören och Ljuskultur. Lars Starby förärades 1999 Bertil och Britt Svenssons Stiftelses Stora förtjänstpriset.

Det finns få personer i Sverige som arbetat aktivt med belysning under så lång tid och upplevt så många olika teknikepoker som Lars Starby och Bo Annell. Jan Garnert fick i våras, för Ljuskulturs räkning, en pratstund med herrarna för att resonera och se tillbaka på utvecklingen inom branschen. Sorgesamt nog blev detta också sista tillfället för en diskussion med Lars Starby, som avled en kort tid efter intervjun.

TEXT JAN GARNERT FOTO MATS RAMKVIST OCH LJUSKULTURS ARKIV

» Belysning kom ända från åren kring 1950 att bli ett tydligt tema i Lars Starbys och Bo Annells liv. Det blev också bländningen, alltifrån lysrör utan bländskydd till spottar i butikerna på 2000-talet.

I början av 1950-talet var Lars nyanställd belysningsingenjör på Siemens belysningsavdelning. Han for land och rike runt och sålde med framgång lysrör för industri- och gatubelysning. En fantastisk tid, minns Lars. Siemens aluminiumlegerade armaturer stod sig väl mot »

FOTO 1965. SAS Flygcity vid Sveavägen, Stockholm, invigt 1965 med "Prisma långluminans-armaturer" från Axel Annell AB. Varje lysrör hade en separat reflektor med optiskt formade sidor.

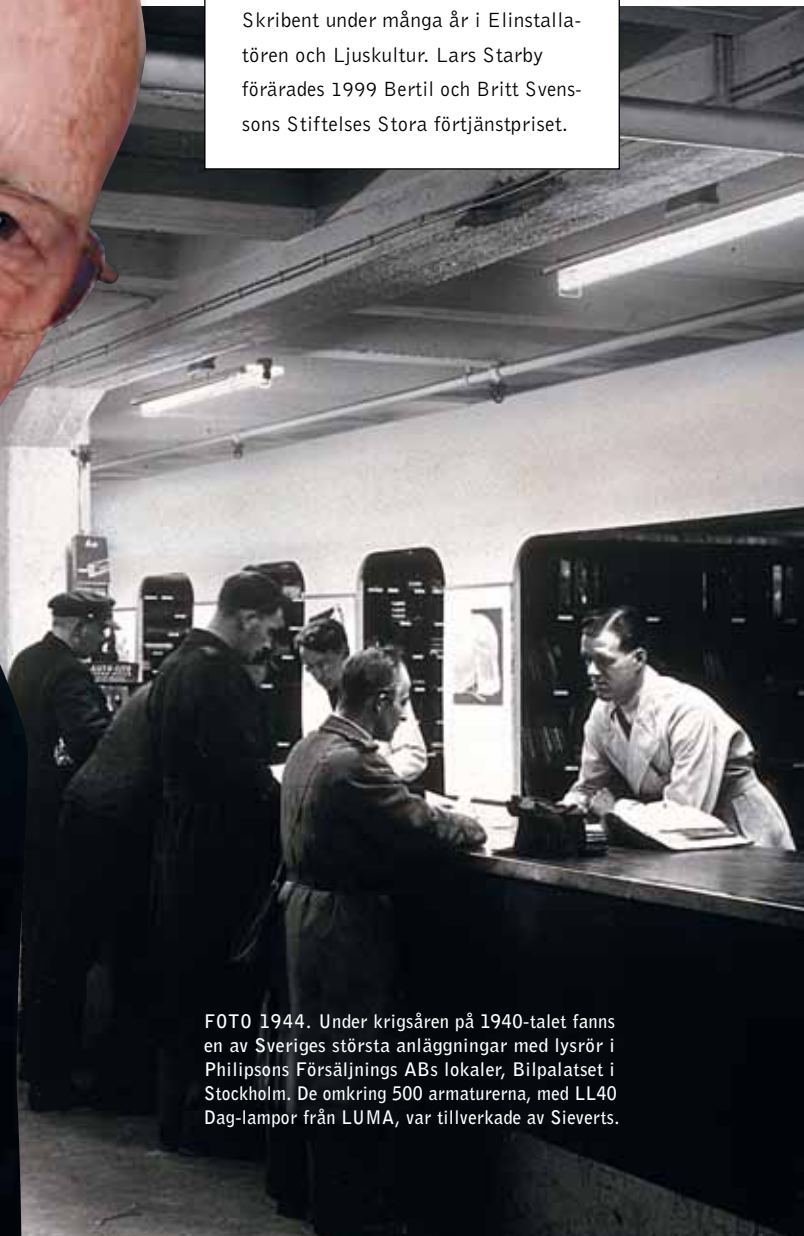
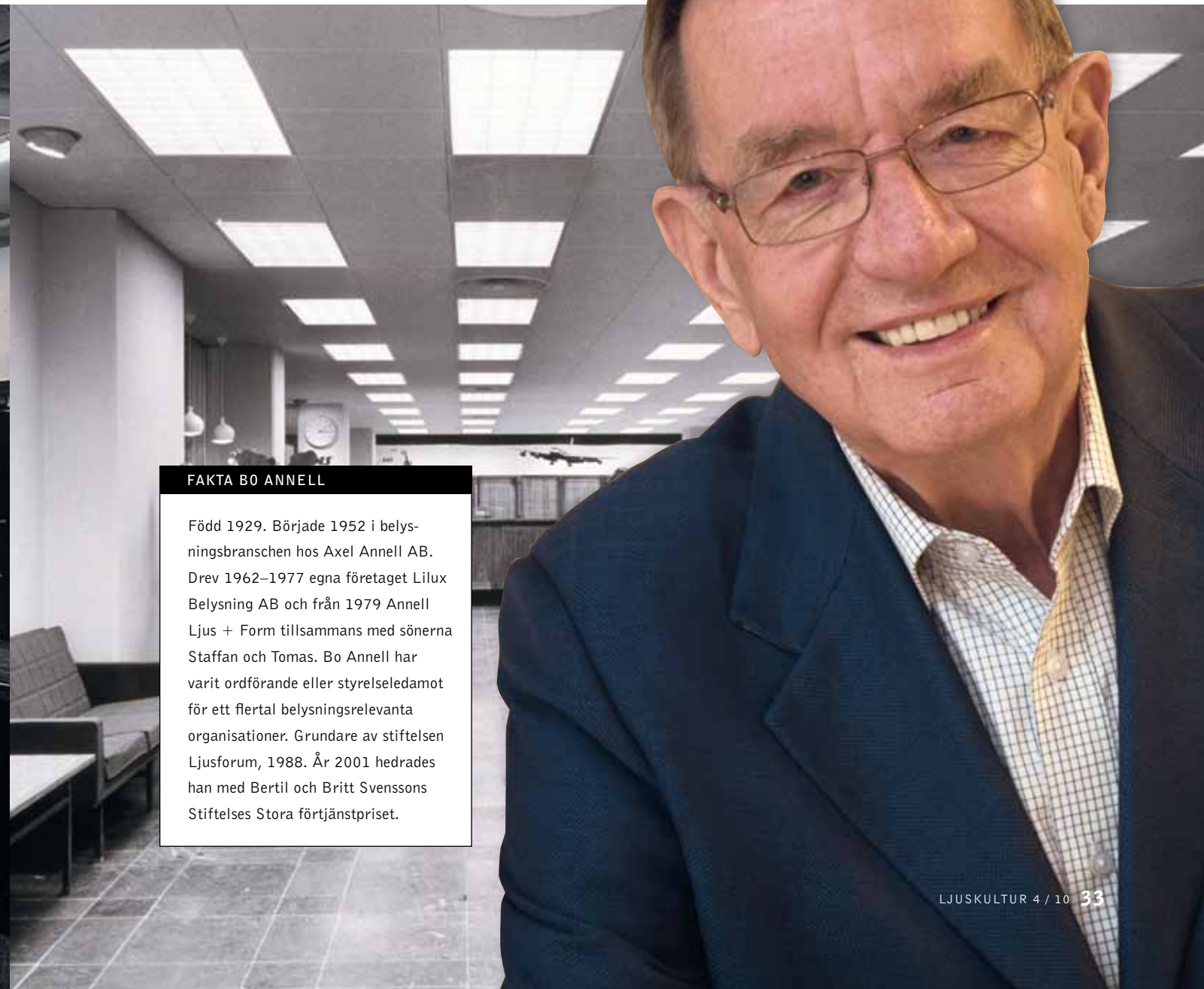

FOTO 1944. Under krigsåren på 1940-talet fanns en av Sveriges största anläggningar med lysrör i Philipsens Försäljnings ABs lokaler, Bilpalatset i Stockholm. De omkring 500 armaturerna, med LL40 Dag-lampor från LUMA, var tillverkade av Sieverts.

FAKTA BO ANNELL

Född 1929. Började 1952 i belysningsbranschen hos Axel Annell AB. Drev 1962–1977 egna företaget Lilux Belysning AB och från 1979 Annell Ljus + Form tillsammans med sönerna Staffan och Tomas. Bo Annell har varit ordförande eller styrelseledamot för ett flertal belysningsrelevanta organisationer. Grundare av stiftelsen Ljusforum, 1988. År 2001 hedrades han med Bertil och Britt Svenssons Stiftelses Stora förtjänstpriset.

» konkurrenternas galvaniserade eller lackerade armaturer.

Samtidigt i Stockholm hade den fyra år yngre Bo till sist lockats att börja hos Axel Annell AB, ett företag som funnits sedan 1932. Men det var alls inte givet att Bo skulle börja i belysningsbranschen. Hans håg som yngling stod till journalistiken och innan Bo ens hunnit fylla tjugo var hans skoltidning Kometen och månadstidningen New Look redan historia.

Någon journalist blev aldrig Bo, men likafullt en skicklig skribent. Det märks redan på 1950-talet, som i broschyren "Ljuset som säljer". Sextio år senare skriver Bo mer än någonsin, inte minst om LED för webben.

Att Bo började i ett familjeföretag var tidstypiskt. Lars och Bo utbrister som i kör att belysningsbranschen på 1950-talet och ännu långt senare präglades av familjeföretag med drivande och starka personligheter som ägare och enväldig chef. Dessutom bestod branschen bara av ett tiotal företag. Ännu färre arbetade med ljuskällor.

1950-talet var också decenniet då Sverige vid Biennalen i Milano 1954 vann en guldmedalj med Hans Bergströms och Ateljé Lyktans armatur "Struten". Det var, säger Bo, nog det finaste vi fått i belysning i Sverige, på designsidan, ett område där Sverige generellt sett länge hade svårt mäta sig med Finland, Danmark och många andra. Men vi hade ändå glaskonstnärer av rang, kontrar Lars, och nämner särskilt Gunnar Cyrén och Carl Fagerlund vid Orrefors.

LANDET LYSRÖR

När de två tillsammans söker i minnet är det just familjeföretag men också lysrör de betonar som tidstypiskt för 1940- och 1950-talet.

Om det på 1940-talet funnits åtskilliga lysrör som inte var avbländade så satt lysrören i 1950-talets kontorsmiljöer ofta i armaturer med sidor av planglas i V- eller A-form.

Det som kännetecknade den här

perioden, säger Lars, var att många armaturer var väldigt vackra. Till och med vaniga kontorsarmaturer hade ofta gavlar av mattborstad mässing och glas som var kröjlat. Och fördelen med armaturerna var att de skickade ut ljus runt omkring, rummen såg ljusare ut.

På 1960-talet hade Sverige fullt ut blivit Landet lysrör. Överallt i affärslokaler, skolor och på kontor tändes nu lysrören i fritt pendlade eller infällda armaturer i taken. Downlights för glödlampa kallades på den tiden ofta för bafflar, ett begrepp som idag nog mest förknippas med ljudlådor. Ljusbilden och synergonomin förbättrades tack vare rutbländskydd av metall eller plast, matta reflektorer och prismatiska plastskivor.

Bara i hemmen lyckades glödlamporna hålla ställningarna. Lysrör hemma slog igenom först på 1970-talet och då främst i kök, hallar och garage. Sällan eller aldrig tändes däremot lysrör i svenska sovrum.

Lysande tak hörde också 1950- och 1960-talet till. De byggdes upp från rullar av korrugerad vinylplast. Dessvärre, säger Bo, blev belysningen alldeles för utljusad och utan kontraster. Belysningen såldes med argumentet att ingen annan belysning behövdes, men visst hade det behövts accentljus.

Med 1960-talet växte intresset för design. Årtiondet blev en god tid för belysning i Sverige tack vare att designvägen sammanföll med välmågans år, som Bo formulerar det. Men Per Sundstedt, vår främste designer enligt Lars och Bo, han lät vänta på sig till 1970-talet, det var då han slog igenom med besked.

Per Sundstedts storhet har bestått. I Nationalencyklopedien beröms han för sin förmåga till "enkelhet i design kombinerat med avancerad avbländning och ljusfördelning". I den i fjol utgivna boken om Ateljé Lyktan ägnas Per Sundstedt ett helt kapitel.

Design på den tiden handlade oftast om produktutveckling, form-

givning. Något nytt och smått gränsöverskridande innebar därför begreppet ljusdesign som från 1980-talet sakta vann fotfäste. Ljusdesign representerar fortfarande i många sammanhang snarare teaterljus och effektbelysning än belysningsplanering i arbetsmiljöer och publika lokaler.

För Lars och Bo blev ljusdesign ett intressant förebud om en ny tid. Men låt oss ta det från början.

KONSULTVÄLDE OCH LJUSKVALITET

På 1960- och 1970-talen var belysningsplanering till stor del en fråga om tekniska beräkningar. Kompetensen att arbeta matematiskt med tabeller och luxvärden var också generellt sett hög eftersom belysningsföretagen gärna hade minst en belysningstekniker anställd.

Elkonsulter hade samtidigt alltsedan 1950-talet fått ökat spelrum i belysningsbranschen och på 1960-talet rådde därför nästan konsultvälde, menar Bo, och påminner om att på den tiden fick till och med "kabelgubbar" göra belysningslösningar. Varken inredare eller arkitekter brukade visa något större intresse, minns Lars. De betraktade ofta belysning som ett rent tekniskt ämne.

En sådan tingens ordning var ofta till förfång för ljuskvalitet, synergonomi, design och ljusarkitektur. Men med 1980-talet vände utvecklingen samtidigt som arbetsmiljö och arbetsplatsbelysning allt oftare började diskuteras. Det var som om tidens pendel svängt när nu människa, funktion, god belysning och belysningskvalitet stöttes och blöttes i många debatter och diskussioner. Och det var som sagt på 1980-talet som också begreppet ljusdesign smög sig in i debatten.

Resultatet blev ett ökat intresse för belysningslösningar och armaturer som var mer anpassade till människan. Detaljer som matta reflektorer i stället för blanka drog sitt strå till stacken för en bättre ljuskultur.

FOTO 1959. Ny belysning i biltillbehörsavdelningen, John Walls maskinaffär vid Sveavägen i Stockholm. I taket 40 W lysrör ovanför korrugerad, gul opalplast. Armaturen från Ljustjänst, Lumalampan AB.

Generellt sett blev ljuset litet mjukare med bra funktion.

Visst fanns det lysande undantag bland ljuskonsulterna, exempelvis Lars Bylund, Lars Carlsson och Åke Sjölander, minns Bo, men i praktiken kom utvecklingen som en motrörelse mot konsultväldet. Och den kom, säger Lars, samtidigt som arkitekterna började intressera sig mer för belysning.

Till 1980-talet hörde också samhällets och statens prioritering av arbetsmiljöfrågor, numera kraftigt nedmonterat. En viktig aktör var myndigheterna STU och NUTEK som arbetade med teknikutveckling och bland annat finansierade Roger Wiboms undersökningar om ljuskvalitet, arbetsmiljö och energieffektivitet.

DET TREVLIGA LJUSET OCH DET FUNKTIONELLA

I mötet mellan Bo och Lars är det tydligt att Lars framför allt är teknikern, van vid att mäta exempelvis armaturverkningsgrader och medelbelysningsstyrka. Bo är formgivaren som mäter och beräknar men gärna talar i termer av estetik, ljuskvalitet och arbetsmiljö.

De två har i många frågor hyst helt olika uppfattningar genom åren, men idag är de överens. Den tekniska kompetensen har idag blivit eftersatt hos alltför många proffs, det saknas ibland en gedigen basteknisk kompetens.

Lars och Bo noterar dagens fokusering på trevligt ljus, ser kompetensen att belysa vackra lokaler med färgat ljus, att ljussätta parker. Allt detta är bra, men hur många ljusdesigner är idag experter på att göra en funktionell arbetsmiljö?

Nu har belysningsteknik blivit belysningslära, säger Lars, och mycket av belysningsplaneringen tagits över av ljusdesigners. Inget ont i det, tillägger han, men mycket av teknikens matematiska beräkningar har försvunnit. Det har blivit väl mycket tyckande och pyntande, alltför mycket ljuskällemode i belysningen. »

» Lars och Bo konstaterar hur snabbt belysningsteknik och synergonomi tappat fotfäste sedan 1990-talet. Det tog inte mer än tio år. Belysningsteknik, vart tog den vägen, frågar sig Bo, som anar att en motrörelse mot utseendefixerad ljusdesign kan komma, att man börjar ropa på skyddsingenjörer när man får ont i ögonen och bländas.

FORTSATT BLÄNDNING

Just bländning är för Bo och Lars inte något minskande problem. Tvärtom, och de kommer snart in på ett aktuellt exempel, Åhléns nya varuhus vid Östermalmstorg i Stockholm. Där sitter i entrén och i varje

takplatta en infälld downlight med metallhalogen utan bländskydd. Resultatet som når ögat är många hundra smalstrålande punktljus. Rena vansinnet, säger Bo och får medhåll av Lars. För så stora ytor skulle självfallet avskärmade lysrör med metallhalogen för accentljus använts.

Men visst, det är klart bländningen ökar, säger Bo, eftersom ljuskällorna blir allt effektivare och samtidigt allt mindre. Fast det skulle ju kunna hanteras, med hjälp av belysningsteknik.

Från Danderyds sjukhusmiljö fyller Lars på med fler exempel. Han ser överallt dålig belysnings-

planering och han vet att raljera över den. Lars har just varit på röntgenavdelningen där man i reflektorer i taket satt två T5 lysrör, tätt intill varandra. Det blir totalbländning, säger Lars, och tillägger att det löjliga är att just på den avdelningen ligger alla människor och tittar i taket!

Åtskilligt mer sägs denna eftermiddag om tekniken, designen, människorna och företagen som Lars och Bo arbetat med sedan mer än sextio år tillbaka.

När de till sist får chansen önska sig något gott av framtidens belysning säger Lars att han vill att belysning alltid ska vara grundplanerad, Bo önskar bättre färgåtergivning. □

ENESTEDT.SE

Vår nya katalog har kommit!

Nu med Magazine, fylld av läsvärda artiklar. Beställ ditt eget ex idag på www.ecolux.se

Beställ katalogen
kostnadsfritt (art. nr 05 2376)
på www.elforlaget.se
eller order@elforlaget.se

All elkunskap i ett förlag

Elförlaget är för dig som arbetar i el- och teleteknikbranschen. Hos oss hittar du all kunskap och erfarenhet du behöver, samlad i ett förlag och i en webbshop. Med böcker, standarder och produkter som hjälper dig i jobbet. Så ta vara på kraften redan nu och gå in på www.elforlaget.se Välkommen!

FÖRLAGET FÖR DIG SOM JOBBAR MED SPÄNNING